

Zvláštnosti přírodních podmínek a rozmístění ruského hospodářství

Přírodní zvláštnosti odjakživa ovlivňovaly výrobu a jejím prostřednictvím sociální i politické vztahy, duchovní život společnosti, etnické tradice atd. O to víc to platí v Rusku, jehož rozloha je tak velká a podmínky tak pestré jako nikde jinde na světě. Obrovská rozloha poměrně spolehlivě chránila Rusko před nepřáteli a v nedávné době skýtala mladým i „romantické“ možnosti při osídlování a využívání sibiřských celin Ruska, navíc obrovské prostory a přírodní bohatství umožňovaly dlouhodobě rozvíjet extenzivní hospodaření.

Podle názoru odborníků (viz Moiseev 1997) mají téměř tři čtvrtiny území Ruska nepříznivé předpoklady pro život lidí a extrémní přírodní podmínky práci silně komplikují. Nadbytek přírodních zdrojů, jaký Rusko má, je na jedné straně nesmírnou výhodou, ale na straně druhé – svým způsobem – i přítěží. Například dostatek lesů vytvořil předpoklady pro levnou výstavbu, ale jednoduché opracovávání dřeva nestimulovalo rozvoj náročnějších technologií i oborů. Navíc – dřevo snadno a často hoří a výsledky práce nezhřídka přicházely vniče. Podle publikovaných odhadů západních expertů (Hill, Gaddy, 2003) se na jednotku HDP vynakládá v Rusku 5–6krát více energie než v evropských zemích.

Výrazná kontinentalita klimatu (velmi nízké zimní teploty, krátké jaro a podzim) limituje ruské zemědělství. Sněhová pokrývka leží od tří (Volgograd) do sedmi (Jekatěrinburg, Petrohrad) měsíců; současná severní hranice pěstování zemědělských plodin na nechráněných pozemcích dosahuje v evropské části k 65.–66. rovnoběžce (Karélie, Mezeň, Ust'-Cil'ma aj.); za Uralem klesá až k 60° s. š. Hranice chovu skotu je zhruba stejná (na Sibiři probíhá poněkud severněji – šťavnatě tráve se v údolích řek daří

i v drsnějším podnebí). Zhruba 9 mil. km², tedy polovinu Ruska, zabírá permafrost; dopravu komplikují i dlouhodobě zamrzlé řeky.

Obrovské prostory i velké vzdálenosti mezi centry objektivně brzdí rozvoj země. Ovšem dopravní tarify konstruované důsledně na tržním základě by většině obyvatelstva prakticky znemožnily cestování ze západu na východ země i naopak a rychle by „odrovnaly“ sibiřské výrobce, jejichž vlastní náklady do velké míry ovlivňují právě výdaje na dopravu.

Rusko ve 20. století postupovalo do značné míry proti celosvětovému proudu – posilovalo rozvoj osídlení i hospodářství na klimaticky „neútné“ Sibiři, zatímco jeho „útnější“ evropské regiony relativně chřadly. Vytvořila se tak specifická situace: sibiřská odvětví spjatá s přírodními zdroji (s ropou, plynem) fungují efektivně, zatímco obory těžkého průmyslu, zejména podniky vojenskoprůmyslového komplexu, které tam vznikly v souladu se zrovnoměřováním rozmístění, jsou vesměs méně efektivní.

Místo exportu zušlechtěných surovin – vysoce kvalitního benzinu, výrobků organické syntézy, strojů a zařízení, kvalitních stavebnin, spotřebního zboží – dodává za-

tím Rusko na světový trh (za babku) surovinou ropu, ocel i kulatinu. Na první pohled rozhazuje národní bohatství a ochuzuje tak budoucí generace.

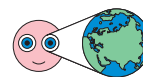
Rusko – průmyslový gigant?

Hrubý národní důchod Ruské federace činil v roce 2008 2 225 mld. dolarů. Velikostí hrubého domácího produktu (v přepočtu podle parity kupní síly) zaostává Rusko za USA (podle CIA) přibližně 6,5krát. Na každého Švýcara a Američana připadalo v roce 2008 kolem 40–50 tisíc dolarů. Jen málo za nimi zaostávali obyvatelé arabských ropných zemí. Na občana Ruska se vyprodukovalo (2008) třikrát méně – 16 000 dolarů za rok, tedy více než v Číně a Indii; před Ruskem však bylo přes 70 zemí.

Ještě koncem 80. let minulého století v ekonomice převažoval průmysl, v devadesátých letech vstoupilo Rusko do postindustriálního stadia vývoje. V roce 2007 vytvářela sféra služeb 58 % HDP, zemědělství asi 4,5 %, průmysl 37,5 % (přičemž samotná těžba 10 %). Z průmyslových odvětví Ruska se jako nejvýznamnější jeví těžba palivoenergetických nerostů, výroba a distribuce elektřiny, plynu i vody, hutnická produkce, výroba celulózy a papíru (ruské



Přístav Vostočnyj na břehu Japonského moře je součástí přístavního komplexu Nachodka. Spolu s Vladivostokem jsou bránou Ruska do rychle se rozvíjející východní Asie. Foto I. Bičík



V ZORNÉM POLI GEOGRAFŮ

zdroje dřeva jsou největší na světě). Rychle roste výroba dopravních prostředků, paradoxně ale hlavně kvůli montáži automobilů zahraničních značek.

Podíl průmyslu na ruském HDP je jeden z nejvyšších na světě, přičemž jeho podniky zaměstnávají přibližně 27 % pracujících. Rusko zaujímá první místo na světě v těžbě zemního plynu, jedno z prvních v těžbě ropy, uhlí, diamantů, v produkci elektřiny, dřeva, oceli. Ve všech případech jde však o přírodní zdroje a jednoduše zpracované přírodní produkty. Tam, kde jsou nezbytné moderní technologie (ve výrobě obráběcích i dalších strojů, v elektrotechnice a elektronice), Rusko zaostává za vyspělými zeměmi; jen v produkci zbraní si udržuje druhé místo za USA.

Rusko bylo v minulém století zemí monstrózních závodů – dodnes na jeden podnik, včetně rodinných firem, připadá průměrně 23 zaměstnanců. Až po roce 1992 se situace změnila; v průmyslu se počet samostatných podniků zřetelně snížil (v podstatě rozdělením starých). Jejich rozměry se zmenšily. V základních odvětvích, produkujících palivo, elektřinu apod., ale stejně jako dříve dominují „giganti“. Obrovské jsou takové monopoly jako *Gazprom* a Ruská akciová společnost *Jednotných energetických systémů*. Několik málo závodů dodává 40–60 % kovů a naftových derivátů. Malé firmy se více uplatňují ve sféře spotřeby a služeb.

Specifika územní struktury

První zvláštností je **šířková zonality** (charakteristická i pro přírodu země). Hlavní ekonomický pás Ruska odpovídá hlavnímu pásu osídlení. Zabírá pouze třetinu území, ale soustřeďuje se v něm kolem 80 % veškeré výroby, včetně téměř 100 % produkce zemědělské. V tomto ohledu se Rusko podobá Kanadě – druhé nejrozsáhlejší a rovněž chladné zemi. (Tam však hlavní hospodářská zóna mnohem těsněji přiléhá k jižní hranici!)

Rusko je **severní zemí**. Nejzazší sever a území naroveň mu postavená zabírají dvě třetiny území státu. Sever je faktickým „živitelem“: export jeho ropy, plynu, dalších minerálních surovin i dřeva vytváří 60–70 % valutových příjmů země, zajišťuje až čtvrtinu jejího hrubého domácího produktu a má k dispozici na 70 % přírodních zdrojů. Vy-

užívání přírodního surovinového potenciálu rozhodně není základním směrem pokroku. Bude zřejmě nutno co nejdříve obnovit narušenou průmyslovou ekonomiku a to si vyžádá přinejmenším 15–20 let. Aby toho dosáhlo, nemá ale dnešní Rusko jiné prostředky než maximální exploataci svých surovin. Drsné přírodní podmínky vyvolávají nemalé dodatečné náklady materiálních prostředků i práce na hospodářské využití severních území. Základem reformy posledních let se stala teze o absolutním primátu tržních vztahů a upuštění od státních zásahů do ekonomiky. Sever však svou podstatou, se svou přírodou, nemůže fungovat podle standardních kánonů.

V posledním období došlo v Rusku ke značným přesunům obyvatelstva i výroby. Například populace Čukotského autonomního okruhu se zmenšila ze 170 tisíc lidí v roce 1990 na pouhých 50–60 tisíc v roce 2002. Těžební průmysl (cín, wolfram, uran) byl prakticky zničen; zachovalo se deset či dvacet nalezišť zlata. Stádo zdomácnělých sobů – základ tradičního hospodářství – se zmenšilo z 500 tisíc kusů na 100 tisíc. O nic lepší není situace ani v Magadanské oblasti. V Jakutsku (*Sacha*), bez ohledu na příjmy z těžby diamantů, je hrubý produkt i ukazatel zámožnosti obyvatelstva o 30–40 % nižší než před reformami. Počet obyvatel Petropavlovského Kamčatského klesl skoro na polovinu. Osudy severního regionu jsou nanejvýš dramatické: prokázalo se, že je k negativním vlivům ekonomických reform nejcitlivější.

Druhou zvláštností je **evropsko-asijská asymetrie**. Na evropské Rusko, zabírající čtvrtinu rozlohy země, připadá víc než 70 % ekonomického potenciálu, na Sibiř a Dálný východ (tři čtvrtiny rozlohy) méně než 30 %. S takovou asymetrií se setkáváme v mnoha zemích (například v Číně, v Brazílii), v Rusku se zřejmě vytvořila v souvislosti s tím, že Rusové osídlovali Sibiř a Dálný východ, postupující z evropské části země. Výrazný hospodářský pól při Tichém oceánu se však ani za několik století nevytvořil. Kolonizační vlny se k ruskému Pacifiku často nedostaly – „pohasly“ jaksi už na Sibiři.

Na Sibiř a Dálný východ připadá (2005) asi 87 % těžby plynu, 75 % uhlí, 73 % ropy. Zhruba 80 % úhrnné spotřeby palivoenergetických zdrojů se přitom soustřeďuje v ev-

ropské části státu. Kolosální jsou, ve srovnání s převážnou většinou vyspělých zemí, také ruské náklady na boj s chladem: výdaje na vytápění objektů (ve výrobě i v komunální sféře), na zvýšené stavební náklady, na zajištění teplých oděvů i obuvi atd.

Třetí zvláštností je „**hlubinnost**“, tj. vzdálenost hlavních ekonomických center od moří i hranic. Centrální regiony – Střední Povolží, Ural, Západní Sibiř – dodávají víc než 40 % HDP. Ve 30. letech 20. století se v těchto místech budovaly dublující průmyslové základny, které měly v případě války nahradit závody situované blízko hranic. Centrální regiony jsou navíc bohaté na přírodní zdroje a rozkládají se mezi naleziště surovin na východě a „spotřebitelskými“ závody na západě. Zaujímají tudíž klíčové místo v hospodářství země.

Čtvrtou zvláštností je **kontrast mezi centry a periferií**. Například v moskevském regionu se na stejné jednotce plochy vyrábí 50krát víc produkce než v novgorodském regionu a 2 200krát víc než na Čukotce. Veliké rozdíly jsou uvnitř oblastí, krajů a republik, jejichž „suverénním“ střediskem bývá obvykle místní „metropole“. Koncentrace ekonomiky v hlavním městě není přirozeně charakteristická jen pro Ruskou federaci, ale v Rusku je nerovnoměrnost rozvoje území mimořádně velká. Například v Moskvě žije kolem 7 % obyvatelstva Ruska, ale vyrábí se 10 % veškeré produkce a vybírá se přes 25 % daní. Takovou enormní centralizaci lze vysvětlovat různě. Jedni se domnívají, že se administrativní střediska rychle rozvinula, protože na tom byli zainteresováni v nich žijící vedoucí činitelé. Druzí jsou přesvědčeni, že „zatnout pěsti“ donutilo zemi mnohaleté soutěžení se Západem a že se periferie staly obětí tohoto závodění (Chruščev, 2001).

„*Síla Ruska poroste díky Sibiři*,“ zdůrazňoval Michail Vasiljevič Lomonosov (1711–1765). „*Kdyby však za Uralem šplouchal oceán, bylo by zřejmě Rusko už dávno opravdovým členem společenství civilizovaných zemí*,“ dodává k tomu známý současný geograf Andrej Trejviš.

Ladislav Skokan,
PřF UJEP v Ústí nad Labem
skokanl@quick.cz

Peculiarities in the natural conditions and distribution of Russian economic activities. The impact of unique natural conditions on the life of Russia's inhabitants and the distribution of its economic activities is contradictory in nature. Immense distances and the country's northern position create significant transport difficulties, increase expenses for energy, complicate people's everyday lives and lead to high production costs. Untouched natural ecosystems represent the immeasurably valuable ecological potential of our planet. Some characteristics of the territorial structure of the country's economy include its latitudinal zonality, European-Asian asymmetry, the distance of centres to the sea and to the borders and the contrast in the developmental stage of centres and peripheral areas.

LITERATURA:

DUBENJUK, N. V., red. (2008): *Boľšaja enciklopedija Rossii*. Eksmo, Moskva
HILL, F., GADDY, C. (2003): *The Siberian Curse*. The Brookings Institution, Washington D. C.

CHRUŠČEV, A. T., red. (2001): *Ekonomičeskaja i socialnaja geografija Rossii*. Drofa, Moskva
MOISEEV, N. (1997): *S mysljami o buduščej Rossii*. Nauka, Moskva.
SKOKAN, L. (2005): *Rusko – geografický přehled*. UJEP Ústí nad Labem
SKOKAN, L. (2009): *Reálie Ruska*. Fortuna, Praha